

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

[Bespreking van: T. Schöfbeck (2014) *Mittelalterliche Kirchen zwischen Trave und Peene: Studien zur Entwicklung einer norddeutschen Architekturlandschaft*]

van Tussenbroek, G.

Publication date

2016

Document Version

Final published version

Published in

Nieuwsbrief Stichting Bouwhistorie Nederland

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Tussenbroek, G. (2016). [Bespreking van: T. Schöfbeck (2014) *Mittelalterliche Kirchen zwischen Trave und Peene: Studien zur Entwicklung einer norddeutschen Architekturlandschaft*]. *Nieuwsbrief Stichting Bouwhistorie Nederland*, 60, 107-110. <https://www.bouwhistorie.nl/content/nieuwsbrief-60>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

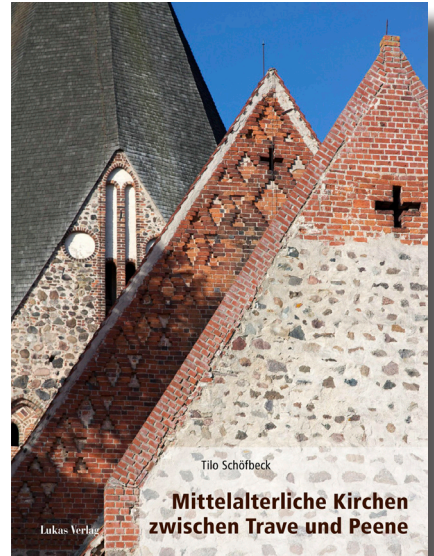
Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

TILO SCHÖFBECK,
*MITTELALTERLICHE KIRCHEN
ZWISCHEN TRAVE UND PEENE.
STUDIEN ZUR ENTWICKLUNG
EINER NORDDEUTSCHEN ARCHI-
TEKTURLANDSCHAFT*, BERLIJN 2014.
ISBN 978-3-86732-131-0, p. 380, AFB.
860 IN KLEUR EN ZW/W.

Mittelalterliche Kirchen zwischen Trave und Peene is de handelsuitgave van het proefschrift dat Tilo Schöfbeck in 2009 aan de Universiteit van Greifswald verdedigde. Het boek is gewijd aan de middeleeuwse kerkbouw in het gebied tussen Wismar en Rostock. In totaal werden 59 kerken onderzocht. Het was de bedoeling van de auteur om vanuit een interdisciplinaire benadering de bouwgeschiedenis van die kerken te behandelen, om met het resultaat het thema ‘Architekturlandschaft’ vanuit een nieuw perspectief te bekijken. Dit lijkt op het eerste gezicht een losse benadering om een dergelijk onderzoek mee te beginnen, maar het wordt snel duidelijk dat de studie vooral orde in het onderzoeksmateriaal brengt.

Na het inleidende hoofdstuk ‘Voraussetzungen’, waarin onder andere de verhouding wordt behandeld tussen geschreven bronnen en de gegevens die uit die gebouwen zelf te halen zijn (p. 32-43), volgen twee enorme hoofdstukken, waarvan ‘Ergebnisse zur Architektur- und Siedlungsgeschichte’ het eerste is (p. 44-232). De vroegste stenen kerken in het onderzoeksgebied gaan terug tot het begin van de 13de eeuw, waarvan de kerk van Lübow (1210d) de oudste is. De vroege kerken zijn met name in het zuidelijke deel van Mecklenburg te vinden, met een ‘märkische’, Oostfaalse architectuur, die Schöfbeck in verband brengt met politieke banden en de eerste generaties immigranten die het gebied vanuit het oosten bevolkten (p. 59). Deze vroege voorbeelden worden gekenmerkt door ronde koorafsluitingen, de toepassing van lisenen en rondbogen en fraai vormgegeven friezen. Vanaf de jaren veertig van de 13de eeuw komen er Westfaalse invloeden, met rechtgesloten koren, spitsbogen, gekoppelde vensters en koepelgewelven, die tot de jaren tachtig dominant bleven. Oudere friesvormen en het gebruik van lisenen kwamen echter nog tot in de vroege 14de eeuw voor. In de jaren 1260-1270 was de bouw van de Marienkirche en het Heilige Geesthospitaal in Lübeck begonnen en in Stralsund werkte men aan de Nikolaikirche. Hier werden bredere vensters met traceringen, polygonaal gesloten koorpartijen en halfsteense kruisribgewelven geïntroduceerd. Een seriële bouwaanpak vond navolging. Een

ware bouwexplosie in de jaren tachtig, ook in Brandenburg met bijvoorbeeld het klooster Chorin, volgde, met gebouwen die werden gekenmerkt door kapitelen en friezen bestaande uit terracotta, en vensters met maaswerk, zoals in de rond 1280 begonnen Munsterkerk van Doberan.

Een van de kenmerken van de architectuur uit deze periode is de toepassing van kwartrondstaven. De 'rondstaafarchitectuur' (p. 127-146) wordt in de oudere literatuur als een fenomeen gezien dat met name vanuit Lübeck in deze regio is verbreid en voorkomt tussen 1270 en 1330. Het gebruik van deze vormstenen voor halfzuilen en dagkanten, nissen en deelzuiltjes komt in het onderzoeksgebied echter ook veelvuldig voor en kan daar al in de jaren zestig worden aangetoond.

De belangrijkste ontwikkelingen zijn aan het begin van de 14de eeuw voorbij gekomen. Economische neergang en pest zorgden voor een crisis in het bouwen, waarvan het gebied in de tweede helft van de 14de eeuw langzaam herstelde. In deze periode werd het nieuwe koor van de Georgenkirche in Wismar gebouwd (1378d), terwijl in dezelfde stad ook aan de Nikolaikirche en in Schwerin aan het schip van de dom werd gewerkt. Met grote sprongen behandelt Schöfbeck vervolgens de 15de en 16de eeuw. Hoewel ongeveer een derde van het bewaard gebleven gebouwenbestand uit de 15de eeuw stamt, met een hoogconjunctuur van torens in de jaren 1440-1460, doet hij deze periode in zeven pagina's af, waarvan het merendeel dan ook nog uit foto's bestaat (p. 160-166). Na een behandeling van de zogenoemde 'Schaugiebel', wordt het hoofdstuk afgesloten met een bespiegeling over wat het gebouwde erfgoed aan de kennis over de geschiedenis van het gebied kan bijdragen. De bouwconjunctuur beleefde zoals gezegd, vanaf circa 1330 een grote crisis ten gevolge van slechte oogsten, hongersnood, krimpende bevolking en dalende graanprijzen. Ook het uitdunnen van de bossen is afleesbaar aan de gebouwen. In de tweede helft van de 14de eeuw is het gebruikte bouwhout krommer en dikwijls geïmporteerd. Het hoofdstuk wordt afgesloten met beschouwingen over de organisatie van het bouwbedrijf en bouwnaden en veranderingen.

Die laatste paragraaf is eigenlijk al een inleiding op het tweede grote hoofdstuk, 'Ergebnisse zu Holzkonstruktionen im mittelalterlichen Kirchenbau' (p. 233-313). Was het eerste deel vooral architectuurhistorisch van aard, het tweede deel heeft een sterk bouwhistorisch karakter. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op restanten van houten kerken en hergebruikt, 13de-eeuws materiaal dat in enkele later versteende kerken is aangetroffen. De voorbeelden worden fragmentarischer gepresenteerd dan in het vorige hoofdstuk en de lezer wordt zodoende vaak met losse vondsten geconfronteerd, zoals tijdelijke wanden, provisorische gevels en houten kerktorens. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met kapconstructies en telmerken. Zuivere sporenkappen – zij het met latere toevoegingen – zijn aangetroffen in Lübow (1210d en 1215d), maar

in de 13de eeuw werden al snel kruisverbindingen in de kap aangebracht, omdat de kerkruimte eronder in het algemeen overwelfd werd. Dit maakte het bij sporenkappen lastig om op een lager niveau trekbalen te realiseren, eenvoudigweg omdat het gewelf te ver naar boven in de kap stak. Tot circa 1280 werd het hout min of meer vierkant bewerkt, hetzij met de bijl of de zaag. In de vijftig jaar daarna nemen de houtdimensies af, wat met het streven naar lichtere constructies te maken kan hebben gehad, maar ook met het feit dat er steeds meer hout moest worden geïmporteerd (p. 288). Het eikenhout dat tot dan toe werd gebruikt, werd nu afgewisseld met essenhout of grenen. In de 14de eeuw worden de eerste 'stoelconstructies' toegepast, waarvan die in Schwerin de vroegste is (1316d). Bij hallenkerken werd deze extra hulpconstructies gebruikt om de grotere overspanning te kunnen realiseren.

Achterin het boek is een catalogus opgenomen van de 59 onderzochte kerken, waarvan de meeste (37) zijn geïllustreerd met tekeningen van Adolf Friedrich Lorenz (1884-1962). Een lijst met dendrodateringen, een literatuurlijst en register sluiten het boek af. Het fraai vormgegeven werk bevat alleen al in de lopende tekst 664 illustraties. Het feit dat deze vrijwel allemaal op de juiste bladzijden staan – wat veel geblader voorkomt – verdient een compliment aan de vormgever.

Toch valt er op *Mittelalterliche Kirchen zwischen Trave und Peene* wel het een en ander aan te merken. Het eerste lange hoofdstuk biedt een chronologisch overzicht van de architectuurontwikkeling, maar de 15de eeuw wordt in veel te grote stappen behandeld. Ondanks de goede illustraties en een kaart op het voorste schutblad is het vaak een hele toer om uit te zoeken wáár precies de vele dorpjes liggen die worden genoemd. Soortgelijke kritiek geldt ook voor de tekeningen van de kerken zelf. Ondanks de catalogus achterin ontbreekt van een groot aantal kerken de plattegrond en doorsnede. Van de veelgenoemde kerk van Lübow bijvoorbeeld, met de oudste kappen die de auteur heeft gevonden, ontbreekt een catalogusentry en ook een plattegrond en goede doorsnede. De 37 tekeningen van Lorenz bieden telkens een aanzicht vanuit het zuiden en een plattegrond, maar niet al het materiaal blijkt in de catalogus te zijn opgenomen. Sommige tekeningen van Lorenz staan in de lopende tekst (p. 25, 211 en 219), andere komen twee keer voor (p. 77 en 348, op p. 154 en 352, p. 158 en 337, p. 208 en 297), maar van de overige kerken zoekt men de plattegronden tevergeefs.

Het in het begin genoemde begrip 'Architekturlandschaft' komt af en toe terug, zoals op pagina 65: De stad Parchim 'ist über das gesamte Mittelalter sichtlich von der benachbarten Architekturlandschaft beeinflusst worden' staat daar te lezen, maar we moeten wachten tot de samenvatting van het boek, om iets meer over de betekenis en ontwikkeling van het architectuurlandschap te lezen (p. 314-324). Schöfbeck stelt hier, dat de kenmerken van de vroegste stenen kerken een indicatie vormen voor politieke betrekkingen met de Mark

Brandenburg en immigratie vanuit dit gebied. Hiermee verbindt hij politiek en architectuur, zonder verder in te gaan op liturgie, locatiespecifiek bouwen en beschikbare technieken. Hoe de stelling methodisch kan worden gestaafd, wordt niet behandeld.

Dit betekent niet dat *Mittelalterliche kirchen* een slecht boek is. Het geeft een mooi inzicht in het kerkenlandschap, met veel oorspronkelijke observaties en nieuwe dateringen. Het is in de eerste plaats een overzicht van de ontwikkeling van de kerkbouw en architectuur van de kerken in het onderzoeksgebied, met veel harde, bouwhistorische gegevens. Zodoende vormt het boek zonder meer de basisstudie, die voor dit gebied zo hard nodig was.

GABRI VAN TUSSENBROEK